

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА V

БРОЈ 5

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR V
VOLUME 5

Accepted on December 27th 2016, at the 10th meeting of the SASA Department of
Language and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević-Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2017

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА V

БРОЈ 5

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 27. децембра 2016. године, на основу рецензија академика
Насе Милошевић-Ђорђевић и академика *Предрага Пићера*

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2017

© Српска академија наука и уметности, 2017

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
19. I 2016 – 13. XII 2016.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Plasma electronics : applications in microelectronic device fabrication / Toshiaki Makabe, Zoran Lj. Petrović</i>	11
<i>ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Књ. 1–2, Зборник у часопису Мирјане Живојиновић / уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебџић</i>	29
<i>Сенџандрејски зборник. [Књ. 1–4] / уредници Дејан Медаковић, Динко Давидов</i>	41
<i>Дејинињсџиво / Динко Давидов</i>	41
<i>Научно наслеђе Радомира Д. Лукића : зборник радова са научној скупи одржаној 11–12. децембра 2014. / уредници Данило Басија, Сима Аврамовић</i>	51
<i>Фази линџисџика / Милорад Радовановић</i>	65
<i>Наџиџиси исџоријске садржине у зидном сликарсџиву. Том 1, XII–XIII век / Гојко Субоџић, Бојан Миљковић, Ирена Шџадијер, Ида Тоџи</i>	81
<i>Моћ и џревласџи : Тукидидова џолиџичка мисао / Косџа Чавошки</i>	93
<i>Оџашевџић / [џексџови] Ирина Субоџић, Бранислав Димџиријевић, Јован Чекић</i>	105
<i>Три џоеме / Маџија Бећковић</i>	119

Дан Библиоџеке САНУ џосвећен Вуку Сџефановићу Караџићу	137
Вук Сџефановић Караџић : (1787–1864–2014) / уредник Нада Милошевић-Ђорђевић	137
Свети Гирило и Методије и словенско џисано наслеђе : 863-2013 / [уредници Јованка Раџић, Викџор Савић]	157
Образовање : развојни џојенџијал Србије : зборник радова са научноџ скуџа одржаноџ 23. и 24. новембра 2012. џодине / уредник Александар Косџић	169
Двесџа џодина од рођења Јосифа Панчића / уредник Владимир Сџевановић	183
Флора бриофџија Србије. [Књ.] 1, Тресетџнице (Sphagnophyta) / Марко Сабовљевић ; уредник Владимир Сџевановић	183
Ономасџика ценџралноџ Косова / Милетџа Букумирић ; џлавни уредник Александар Лома	207
Ономаџолошки џрилози. [Књ.] 22 / џлавни уредник Александар Лома	207
Први балкански раџ 1912–1913 : истџоријски џроцеси и џроблеми у светџлосџи стџоџодинишњеџ искустџва / уредник Михаило Војводић	225
Глас Одељења истџоријских наука САНУ (џосвећен академику Владимиру Сџојанчевићу) / уредник Љубомир Максимовић	225
Зборник радова у часџ академику Десанки Ковачевић Коџић / џлавни уредник Рајко Кузмановић	240
Докџор Владан Ђорђевић : џедесетџоџодинишња књижевноџа рада : 1860 – 25. фебруар – 1910 / Војислав М. Субоџић	252
Прилози за истџорију хемаџологије у Србији / Радоје Чоловић, Милица Чоловић, Наџашиа Чоловић	252

<i>На крају њуџа / Дејан Десџић ; уредник Милан Лојаница</i>	<i>273</i>
<i>Унајређење села у брдско-џланинским џодручјима Србије / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Унајређење џчеларсџива у Србији / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Образовање за модерну џољџивреду : зборник радова са научној скуџа, Шабац, 27. мај 2016. Година / уредник Драјан Шкорић</i>	<i>291</i>
<i>Академске беседе. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	<i>310</i>
<i>Преџиска Лодовика Бекаделија, надбискуџа дубровачкоџ (1555–1560) / Снежана Милинковић, Никша Сџићчевић ; уредник Слободан Грубачић</i>	<i>315</i>
<i>Зборник Инсџиџуџа за срџски језик САНУ. [Књ.] 3, Срџски језик и акџуелна џиџања језичкоџ џланирања / уређивачки одбор Иван Клајн, Предраџ Пиџер, Среџо Танасић ; џавни уредник Среџо Танасић</i>	<i>329</i>
<i>Именик ауџора, уредника и џоворника</i>	<i>352</i>

Моћ и превласт : Тукидидова политичка мисао / Коста Чавошки. –
Београд : Catena Mundi, 2015

Говорили: академик Данило Н. Баста
академик Коста Чавошки

У Београду, уторак 29. март 2016. у 13 часова

ТУКИДИД МЕЋУ НАМА

На почетку седме овогодишње Трибине срдечно поздрављам часнике, чланове и госте САНУ. Данас је Тукидид међу нама.

Академик Коста Чавошки је правни, политичкотеоријски и филозофски писац, плодан и радознао. Његова мисао обухвата велики временски распон. Спушта се и до дневне политике. То је познато. И није никакво изненађење што данас приказујемо његову књигу *Моћ и превласћ*. Да није поднаслова, могли бисмо слутити да је у средишту савремено догађање. Међутим, и поднаслов и уводне напомене указују да смо на српском језику добили прву обимнију студију о Тукидиду, оснивачу античке историографије, чије је главно дело *Пелопонески рат*. Рат је завршен 404. године пре нове ере, а Тукидид му је и савременик и учесник. Његова књига, код нас, на нашем језику, објављена је први пут у „Просвети“ 1991, у преводу Душанке Обрадовић. Академик Чавошки је користио скорашње издање (из 2010) и хрватски превод из 1957. Подсетио је да први превод Тукидида, у изводима, међу којима је главна Периклова „Надгробна беседа“, имамо од незаобилазног Милоша Н. Ђурића и да је то било 1961. Окаснији превод *Пелопонеског рата* повод је да академик Чавошки

укаже „у каквом је јадном стању наша хеленистика“, додавши и ово:
 „Наши класични филолози и историчари су наравно могли и раније да пишу веће радове о Тукидиду, али то нису учинили. И то је некакво, мада не сасвим довољно, оправдање што сам се осмелио да напишем овај рад о Тукидидовој политичкој мисли“.

О томе говори академик Данило Н. Баста.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ДАНИЛО Н. БАСТА

ТУКИДИД, ПОВЕСНИЧАР КАО ПОЛИТИЧКИ МИСЛИЛАЦ

На питање ко је најпознатији старогрчки историчар, иоле образован човек ће одмах, без размишљања, одговорити да је то Херодот. И тај ће одговор, зацело, бити нешто што се разуме и прихвата сâмо по себи, јер је став да је Херодот отац историографије усвојен као мање-више неупитан, те је постао општеприхваћен. Није неумесно рећи да се Херодотово име повезује (у неку руку и поистовећује) с историографијом као таквом на исти онај начин на који се Платон или Аристотел повезују (а често и поистовећују) с филозофијом као таквом, дакле, не само с филозофским мишљењем старих Грка. Али, ако се и прихвати да је Херодот најпознатији историчар којег су дали стари Грци, што би се, одиста, једва могло веродостојно оспоравати, на питање да ли је он у исти мах и најзнатнији историчар старе Грчке, одговор би могао бити друкчији, тј. могао би се односити на једног другог хеленског историографа. Реч је, дабогме, о Тукидиду, писцу славне *Историје Пелопонеској рати*, књиге која га је уистину овековечила и уздигла до висине коју ће у наредним вековима мало ко од историчара бити кадар да досегне.

Високом вредновању Тукидида као историчара приклонио се и академик Коста Чавошки. Као и за многе друге ауторе, међу којима се овде може издвојити Вернер Јегер, који у свом знаменитом делу *Paideia* одлучно тврди да је Тукидид „творац политичке историје“, тако и за њега пресудан значај има чињеница да је Тукидид прилазио историји у првом реду као *политичкој* историји, да је историјска збивања сагледавао, објашњавао и тумачио, ако не једино, а оно првенствено као политичка. У ствари, историја је за Тукидида, пре и понад свега, била политичка историја. Што је за њега историјско, то је ујед-

но и политичко. Додуше, Чавошки је код Тукидида ценио и истицао његове изразите особине као историографа – непристрасност, објективност и истинољубивост, али је притом посебно наглашавао Тукидидову способност да испод површнога и ефемернога, чиме се немало број историчара (махом оних који су одани дескрипцији) једино и задовољава, пронађе и обелодани „дубље и трајније основе текућих збивања, захваљујући којима ће се исти или слични догађаји поновити у потоњој историји“ (стр. 17). Управо је то онај дубински слој Тукидидовог историографског дела којем је Коста Чавошки одлучио да поклони пуну пажњу, да га помно истражи и потпуно осветли. Из такве његове тежње и благодарећи таквом његовом прилазу Тукидиду, настала је ова драгоцену књига, до данас једина те врсте, таквог методског усмерења, најзад, и толиког обима када је реч о радовима на српском језику посвећеним Тукидиду. Стога је она јединствена у нас. (Када аутор своју књигу на стр. 23. назива „скромним прилогом“, то је свакако разумљиво као израз суздржаности, али ни у ком случају није тачно.) Посреди је књига која раскрчује путеве будућим нашим истраживачима и тумачима Тукидида и његовог ремек-дела, *Историје Пелопонеској рати*. Утолико не би било претерано рећи да ће тим истраживачима и тумачима Тукидида (ако их уопште буде било!) посао увелико бити олакшан баш захваљујући учинцима постигнутим у овој књизи Косте Чавошког.

Пре но што је приступио писању своје књиге, Чавошки се суочио с околношћу да је литература о Тукидиду дословно непрегледна, уз то и не баш лако доступна. Требало је, дакле, направити избор. Аутор се скоро искључиво определио за радове с енглеског говорног подручја, где се о Тукидиду највише и писало. Одабрао је двадесетак монографских дела и седамдесетак чланака и расправа. Неко би могао приметити да је то премало, да је литерарна подлога преуска, али се, срећом, показало да је у тим радовима Чавошки нашао довољан и чврст ослонац за своју књигу, што особито важи за признатог тумача Тукидидовог дела Роберта Конора, којег је, по сопственим речима, често користио и наводио (упор. стр. 9). Тај закључак је утолико поузданији што је наш аутор унапред одустао и од саме помисли да напише свеобухватну књигу о Тукидиду, а поготово опширне историјске коментаре *Пелопонеској рати* (који читање неретко оптерећују и одводе од главног тока излагања), него је свој истраживачки задатак, заузврат, искључиво усмерио на Тукидидову политичку мисао, на Тукидида као политичког мислиоца, на истину и дубокосежност његових увида у срж политике, на његов – незаобилазан и трајан, како се испоставило – допринос политичкој филозофији и разумевању феномена политичког

као таквог. Конкретније речено, Чавошки је желео да размотри Тукидидове погледе на унутрашњу и спољну политику његовог времена, у чему се испољава његово схватање политике уопште, а затим и оно што је у том схватању несумњиво кључно – стицање, увећавање, одржавање и губљење политичке моћи, те њену употребу и злоупотребу ради владања. Треба отворено рећи и треба писцу ове књиге одати заслужено признање што је свој јасно одређен циљ и прецизно омеђен задатак беспрекорно постигао и успешно извршио. Резултат је ту, пред нама, надохват руке сваког заинтересованог читаоца: аналитична и прегледна, разложна и за свакога разумљива студија о Тукидиду из перспективе његовог трезвеног и реалистичног поимања политике (такође у њеном изопаченом, па и дијаболичном виду) као делатности која суштински утиче на обликовање човековог бивствовања и његове судбине, на живот државе и народа.

Сваки политички мислилац од ранга има неко схватање човека које узима за полазиште сопственог разумевања политике. Ни Тукидид, наравно, није изузетак. Основу и оквир његовог схватања политике сачињава антрополошки песимизам. С правом се може претпоставити, штавише, отворено тврдити, да је баш тај моменат веома допринео одлуци Чавошког да се посвети истраживању Тукидидове политичке мисли. Јер, он је и раније показивао изразиту наклоност према оним политичким мислиоцима који су своју мисао заснивали и развијали на песимистичком разумевању људске природе. Нема за то боље потврде и уверљивијег доказа од књиге коју је академик Коста Чавошки написао о Николу Макијавелију. (Објављена године 2008, та књига није, нажалост, била представљена на овој Трибини.) И његова књига о Макијавелију и ова о Тукидиду имају поглавље с истоветним насловом: „Антрополошки песимизам“. А то је све друго пре него пука случајност.

Према Тукидиду, људи су по својој природи склони да чине преступе. У томе их ништа не може спречити – никакви закони и никакве казне. Ови нису кадри да у људима обуздају страсти као извор и покретач зла. За Тукидида, човеков свет јесте свет чисте, ничим обуздане људске природе која се не повинује било каквим ограничењима и која се не даде укротити ни законима, ни казнама, ни правдом, ни моралним обзирима. Људи иду за оним што је сврсисходно и корисно, а не за оним што је правично и морално. Снагу Тукидидовом антрополошком песимизму удахњује проверљиво сазнање да у изузетним приликама (попут рата, грађанског или међународног) избијају на површину ирационални, безмало дивљи пориви чије је дејство разорно и због којих нису могућни никакви разумни прорачуни и предвиђања. Два су таква

порива која је Тукидид издвојио и посебно нагласио. То су похлепа (*pleonexia*) и честољубље (*philotimia*). Ово друго се лако претвара у властољубље. Последица избијања на површину тих двају порива је-сте, по речима Чавошког, „одбацивање патриотизма, који подразумева преданост општем добру народа и државе, у корист странчарства [...]“ (стр. 30). Похлепи и властољубљу треба још придружити непоузданост и погрешност расуђивања, као и брзоплетост и непромишљеност процењивања. Све су оне својствене људској природи. Тукидид је био чврсто уверен да је у склоности ка греху и посрнућу људска природа постојана и непроменљива (упор. стр. 35).

Доследно реалан и трезвен у просуђивању политичких радњи, с антрополошким песимизмом као подлогом и основним становиштем са којег је проматрао област политике, Тукидид се у једној суштаственој тачки одвојио од веровања старих Грка. Као што је рекао Чавошки, „у његовој замисли нема богова или је њихова улога у људском свету неделотворна“ (стр. 36). По томе се писац *Пелойонеској раџи* упадљиво разликовао како од грчких трагичара тако и од других писаца грчке историје, на пример Херодота и Ксенофонта. Док су сви они сматрали да богови делују у свету људских ствари, Тукидид се одважио да одступи од тог уверења. Чавошки је с разлогом написао: „По Тукидиду, народ који следи истински реализам у политици не треба да се плаши да ће га богови казнити ако крши правду у вери да поступа у свом најбољем интересу“ (стр. 36).

Ако се тако може рећи, Тукидид је био на путу да потпуно десакрализује, односно секуларизује, човеков историјски свет у којем политика има своју незаменљиву улогу. Историја и политика јесу попрште на којем људи делују сами, без обзира на богове (што, разуме се, не значи да је сâм Тукидид био безверник). Зато оне и могу бити тло на којем се испољава људско зло. Стиче се утисак да је тај Тукидидов важан мисаони мотив Чавошки могао снажније нагласити и шире развити. Ваља зажалити што ту изгледну могућност није до краја искористио.

Тукидидов лик као политичког мислиоца остао би не само непотпун него и несхватљив ако се не би разјаснили неки важни изрази из његових историјских и политичких разматрања. Сâмо се по себи разуме да Чавошки није пропустио да то учини. Међу тим изразима издвајају се два: *tyche* и *stasis*.

Tyche је вишезначан израз који у себи обухвата судбину, срећу и случај. Сва је прилика да *tyche* код Тукидида најчешће значи случај, који се као објективан и независан чинилац налази изван контроле оних који делују, спречавајући да њихове одлуке буду плод, како

Чавошки вели, „потпуног увида у све околности које су пресудне за њихов успех или неуспех“ (стр. 45). Иако има за последицу непредвидљивост и непрорачунљивост људских послова, *tyche*, по Тукидидовом уверењу, не подразумева потпуну ирационалност друштвеног живота. Због тога су прави државници попут Перикла, са своје духовне снаге и способности, кадри да се у свом деловању донекле успешно носе с неочекиваним и непредвидљивим околностима.

Реч *stasis*, која се употребљавала још од шестог века пре нове ере, има код Тукидида широко значење, али се њоме поглавито означава грађански рат као велико зло за државу коју задеси. Такав рат у Керкири, који је Тукидид упечатљиво приказао, био је *stasis* у смислу слома и распада унутрашњег правног и политичког поретка (упор. стр. 124), услед чега настаје природно стање које је у новом веку Хобс језгровито описао формулом о рату свих против свију. Како нема суверене власти, нико не може бити сигуран ни за своју имовину нити за свој голи живот.

Идући стопама неких савремених истраживача Тукидидовог дела, и Чавошки је ставио нагласак на промене у језику које, како је Тукидид запазио и описао, изазива *stasis*. Те промене се првенствено односе на драстично искривљавање основног и уобичајеног значења речи. Речи почињу да значе нешто друго него до тада, језик се неминовно квари и изопачује. Та појава има дубљи смисао који је Чавошки предочио на следећи начин: „Овакве промене у језику, о којима најпре говори Тукидид а потом Платон, биле су показатељ не само дезинтеграције политичке заједнице него и уништења њене способности да речима решава спорове с којима је суочена. Јер кад речи и појмови изгубе одређено значење, тиме нестаје могућност саопштавања истине, без чега ниједан политички поредак не може да опстане“ (стр. 137). У том контексту, свакако је вредан помена и овај његов закључак: „А када се језик до те мере изопачи, он има и повратно дејство тако што појачава брутализацију живота, па се и оно што је некада било часно и племенито извргава руглу и уништењу“ (стр. 138). (Изгледа да је новогovor старији од Орвела, јер је, као што се могло видети, био познат и Тукидиду као појава неодвојива од *stasis*-а.)

Чавошки није пропустио да истакне једну велику и значајну новину коју је у политичку мисао унео Тукидид и тако је обогатио. Реч је о појму града тиранина (*polis tyrannos*). Историјско и политичко искуство, које је Тукидид преточио у своју историографију и политичку мисао, потврдили су феномен „империјалне државе која попут тиранина управља и господари малим државама“ (стр. 147). Тиме је Тукидид указао на нешто што ће се у доцнијој историји, све до нашег вре-

мена, често понављати у разним облицима, али суштински истоветно.

Питање о односу између политичке моћи и правде било је једно од средишњих питања разматраних у *Историји Пелопонеској рати*. Будући да је био историчар а не филозоф, Тукидид није имао јасно одређен појам правде као што су га имали Платон или Аристотел. Правду је узимао у различним значењима и о њој говорио у разним контекстима. Упадљиво је – на шта је писац ове књиге с разлогом свратио пажњу – да је Тукидид пресудан значај придавао правди не само у унутрашњој политици него и у међународним (тачније: међудржавним) односима. Штавише, гажење правде у односима међу државама не може остати без тешких последица по правду у оквиру државе – пре или касније неправда ће стати да узима свој данак и у самој држави. Свако огрешење о правду представљало је (не само за Тукидида) *hybris*, тј. прекорачење мере. Тамо где се наноси неправда, која је сама по себи *hybris*, ту се оправдана казна не може и не сме избећи. Тукидид, који је историјска збивања и политичке догађаје просуђивао трезвено и реалистички, не губећи никада из вида утилитаристичке мотиве у њима, био је све друго пре него равнодушан према правди, односно неправди. Добро је знао да, како је истакао Чавошки, „одсуство осећања за правду и умереност помрачује разборитост у просуђивању онога што је добро и корисно за народ и државу, што учестало доводи до доношења погрешних, па и кобних одлука“ (стр. 50).

Већ су више пута помињани Тукидидов реализам и трезвеност његових разматрања о политици, политичкој моћи и односима политичких снага. Нема сумње да се на тој основи може говорити о блискости између њега и Макијавелија, што опрезно али недвосмислено сугерише и Чавошки. Па ипак, Тукидид се нипошто не сме схватити као неки хеленски Макијавели. Јер, његов политички реализам, упркос свему (укључив и антрополошки песимизам), није раскинуо сваку везу с моралом, није се сасвим одрекао правде, није потценио потребу да се не прекорачује граница умерености иза које почиње *hybris*. Тукидид је јасно видео да су правда и умереност они чиниоци који државе могу обуздати, ако не и осујетити, у њиховој незајажљивој тежњи да власт вазда увећавају и моћ проширују. Зато је Чавошки и те како био у праву када је, настојећи да раскрије Тукидидов лични став, закључио да су „његова расуђивања о унутрашњој и спољној политици темељито прожета политичким етосом“ (стр. 182).

Неће бити излишно да се при крају још једном помене Вернер Јегер. Пишући о Тукидиду у другој књизи свога уистину монументалног и славног дела *Paideia*, он, поред осталог, каже: „Суштина духовног процеса забележеног у Тукидидовом делу није у томе што истори-

ографија постаје политичка, него што политичко мишљење постаје историјско.“ О том Јегеровом ставу, који има карактер путоказа или идеје-водиље у сагледавању целине и сржи Тукидидовог *Пелойонеској раџа*, у којем су историјско и политичко амалгамисани на ретко упечатљив начин, Чавошки је несумњиво водио рачуна, што је његовој књизи дало – и морало дати – посебно методско усмерење. Иако је могло бити изразитије, иако није увек довољно видљиво, то усмерење је, ипак, омогућило да Чавошки у овој књизи дође до значајних сазнања и вредних резултата.

Овде је издвојено само неколико питања на која је скренута пажња. Постоји још читава прегршт важних тема о којима је зналачки и проницљиво писао Коста Чавошки у својој књизи *Моћ и њревластѝ – Тукидидова љолиџичка мисао*. У овој прилици није, на жалост, било могућно да се те теме – рецимо: полис и закони, демократија, Периклови говори, атински империјализам – макар овлаш дотакну. Али и оно што је у овом осврту могло бити речено, сасвим је довољно да поткрепи оцену како је академик Чавошки књигом о Тукидиду показао и потврдио све своје ауторске врлине које су препознатљиве и у многим његовим ранијим делима – поуздану обавештеност, широко знање, разложност, уравнотеженост, духовну истанчаност, моћ расуђивања, лакокрилост мисли, лепоту и пријемчивост казивања. Те врлине препоручују ову књигу и најпробирљивијим читаоцима. Нема сумње да би њихова знатижеља била у потпуности задовољена, а њихов труд богато награђен.

КОСТА ЧАВОШКИ

ТЕКОВИНА ЗА СВА ВРЕМЕНА

Како сем појединих израза, синтагми и филозофских, правних и политичких појмова уопште не знам класични грчки на којем је писан Тукидидов *Пелойонески раџ*, ја сам приказивању његове политички филозофије приступио с великом опрезношћу. На то ме је пре свега навело болно искуство Карла Попера, о чијој сам филозофији отвореног друштва објавио књигу још пре четрдесет година. Када је на Новом Зеланду писао књигу *Оѝворено друштво и њеѝови њеѝријаѝељи*, он је, наводно због лоших превода који су му били доступни, сам преводио Платона, а да је притом његово знање старогрчког било далеко од задовољавајућег. Да би показао да је Платон, за разлику од Тукидидовог Перикла, био поборник тоталитаризма, он се позвао на

Платонове речи из *Закона*, по којима нико не сме никада бити без вођства и нико се ни у игри ни у збиљи не сме навикавати да нешто ради на своју руку (*Закони*, XII, 942 A–D).

По Поперу, овим речима Платон не оставља никакву сумњу да се ова милитаристичка начела примењују на целокупан грађански живот, како у рату тако и у миру. Како су то Роналд Б. Левинсон и Џон Вајлд показали, овакво тумачење почивало је на неразумевању употребљених речи, јер се Платонова забрана деловања по властитом нахођењу односила на доба рата и ратне игре и маневре у доба мира. Попер је, међутим, речи *en paidiais* (у игри, то јест у ратној игри) превео изразом *even playfully* (чак и у игри), што очигледно представља искривљавање изворног смисла.

На сличан начин Попер је погрешно када је тврдио да је Платон допуштао државним управљачима да лажима обмањују своје суграђане. Такво Поперово уверење почива на погрешном разумевању Платоновог израза *gennaion pseudos* као „племените лажи“, то јест кључног одељка у *Држави* (III, 414 B–C), где Платон говори о једном од својих митова – „Феничанској бајци“ – као *pseudosu*. За Попера је то била „велика лаж“, којом државни управљачи, попут нацистичког Бироа за пропаганду, шире расистичку доктрину о надмоћи владајуће класе и тако заводе недужне грађане. Треба, међутим, најпре рећи да је у овом случају реч *pseudos* погрешно преведена речју лаж (*lie*). Јер, ова реч, зависно од контекста, означава не само „лаж“, већ и „измишљотину“ или „заблуду“ и све оно што је плод маште. Стога када Платон жели да разликује заблуду од лажи, грчки језик га присиљава, како то објашњава Хана Арент, да говори о „ненамерном“ и „намерном“ *pseudosu*. Зато је Корнфорд био склон да овај израз преведе као „смели узлет инвенције“, док је Ерик Фегелин сматрао да је овај одељак сатиричан по својој интенцији.

И за разумевање Тукидида, због сложености његовог стила и језика, није довољно уобичајено класично образовање. Јер, како је то рекао В. Л. Гилдеслеве: „Онај ко не зна Тукидидову синтаксу, тај не зна Тукидидову мисао.“ Како ја не знам ни класични грчки ни Тукидидову синтаксу, поставља се питање шта ме је уопште навело да пишем о Тукидидовој политичкој мисли. Мој одговор је – јадно стање у којем се налази наша хеленистика. Док је Лоренцо Вала још 1442. године превео Тукидидово дело на латински, да би се за мање од једног века појавили и преводи са латинског на вернакуларе – француски, немачки, енглески, италијански и шпански језик, наш први превод на хрватско-српски појавио се тек 1957. године. То је можда разлог што на нашем језику још увек нема неких већи радова о Тукидиду и њего-

вој политичкој мисли, иако су наши класични филозофи и историчари старог века могли и раније да пишу веће радове о њему, али то нису учинили. И то је некакво, мада не сасвим довољно, оправдање зашто сам се осмелио да напишем ову књигу.

Коначно, приликом писања радова о Тукидиду обично се користе тумачења његових дела, чему нарочито прибегавају они који не знају класични грчки. Далеко најпознатији тумач је А. В. Гоме који је најпре сам, а потом у сарадњи са А. Ендревсом и К. Ј. Довером објавио монументално тумачење Тукидида. Нажалост, за коришћење његових тумачења потребно је добро знање старогрчког, којим ја нисам располагао. Други признати тумач је В. Роберт Конор који наводи да је од тренутка када је први пут прочитао *Пелопонески рат*, протекло двадесет седам година до објављивање његове књиге о Тукидиду, а да је скоро половину тог времена посветио тој књизи. Његова тумачења сам не само учестало користио него и цитирао.

Како је међу Вама, који сте ми својим присуством указали велику част, већи број и оних који пишу и објављују своје радове у нади да ће они бити читани и проучавани не само за њиховог живота него и после њихове смрти, ваља нешто рећи и о Тукидидовом саморазумевању. На самом почетку свог бесмртног дела он вели да ће његова историја бити корисна за разумевање и онога што ће се једнога дана, сходно људској природи, опет одиграти, пошто она није написана зарад неког тренутног књижевног надметања и слушања, него као тековина за сва времена.

Управо је антрополошки песимизам била она полазна основа која је не само Тукидиду него и свима после њега омогућавала да наслуте како ће се понашати они који врше врховну власт или таквој власти теже и како ће велика и моћна држава поступати у односима са својим савезницима, супарницима и свима онима који у рату покушавају да буду неутрални, а из овог или оног разлога имају стратешки значај. Отуда и Тукидидова приповест о дијалогу на Мелу.

Сама форма дијалога, који се водио на Мелу, јединствена је појава у Тукидидовој Историји. У њој налазимо чак двадесет шест говора које су одржали представници различитих полиса, али само један дијалог који је, као такав, омогућио подробно сучељавање супротстављених становишта. Том формом Тукидид је оставио по страни фактичко значење одређеног догађаја, да би се усредредио на општи проблем садржан у њему, претварајући приповедање у ремек дело политичке мисли. Притом се послужио дијалогском формом софистичког надметања речима, која му иначе није била својствена, да би унакрсним питањима и одговорима овековечио мучни сукоб између моћи и правде у његовој вечитој неминовности.

Нема никакве сумње да је избором оваквог начина казивања Тукидид желео да самом предмету дијалога и разлозима који су се у њему износили да много већи значај него што је то учинио у другим драматичним околностима. Пре ће бити да је он Тукидидова творевина, баш као што су касније и сви филозофски дијалози које су водили Сократ или стари Атињани били Платонова творевина. Тешко је, иначе, замислити да је неколико изасланика водило сажету и усредсређену расправу на начин који није познат не само у хеленској него и у било којој дипломатији. И да ли се уопште може поверовати да су притом водили расправу о правди и боговима, а да су Мељани упозоравали Атињане шта ће им се догодити ако не буду милосрдни и притом позивали у помоћ неког новог Брасиду? Сам начин расправе и аргументисања открива Тукидидову намеру да изложи властито разумевање атинског империјализма и последица до којих је он доводио.

Већ на самом почетку тог дијалога Атињани стављају до знања да уопште немају намеру да се озбиљније упуштају у расправу о праву и неправу, правди и неправди, пошто право, баш као и правда, постаје делотворно само у случају када у односима између држава постоји узајамна једнакост моћи, док је у противном одувек било да јачи владају а да се слабији покоравају. И то је вечни закон који не трпи никакав изузетак. Зато су и могли да кажу Мељанима да, што се тиче богова, сматрају вероватним, а у случају људи сасвим извесним, да по природној нужди владају онима над којима су надмоћни. Нисмо ми тај закон поставили – објашњавају Атињани – нити смо се њиме први послужили, већ смо поступили по њему и њиме се служимо, да га оставимо у наслеђе заувек. „И користимо се њиме свесни да бисте и ви, и сви остали, кад бисте имали исту моћ, то исто чинили.“

Нису, дакле, ни право ни правда пресудни у односима између држава, него су то искључиво политичка и војна надмоћ, па свако влада другима онолико колико има снаге. Невоља је, међутим, у томе што се надмоћ непрестано мора исказивати и доказивати као таква, пошто би они којима се влада могли помислити да је ослабила или да је чак више нема. Уз то се владавина која почива на сили суочава не само с могућношћу да победи или буде поражена у неком спољном рату, него и с оним властитим бити или не бити.

То бити или не бити за Атињане наступило је после непромишљеног па и кобног војног похода на Сицилију, после којег их више ништа није могло спасти, па чак ни победа код Аргинуских острва, о којој пише Ксенофонт. Одбрамбени бедеми Атине били су разрушени, као и дуги зидови до Пиреја. Тако се показало да је сваки империјализам пролазан, а да је само Тукидидов науч о њему вечан. И заиста, после превласти Атине, наступила је потоња надмоћ Спарте, а потом за крат-

ко време и хегемонија Тебе, да би после битке код Херонеје хеленским светом овладала Македонија. Напоследку су Хеленима вековима владали Римљани, па су и сами Византинци за себе говорили да су РOMEЈИ.

Оно што у Тукидидовој историји најпре задивљује јесу, пре свега, његова непристрасност и објективност, као и способност да испод онога што је површинско и ефемерно открије дубље и трајније основе текућих збивања, захваљујући којима ће се исти или слични догађаји поновити у потоњој историји. Такву његову способност нарочито потврђује његова анализа атинског империјализма, чија се битна обележја увек изнова јављају у свакој потоњој великој и моћној држави, која по природи ствари тежи господству над другима. Уз то Тукидидови Атињани на Мелу ништа нису прикривали. Своју жељу да владају другима искључиво су заснивали на својој војној надмоћи, за разлику од савремених империјалиста који то исто чине да би наводно успоставили слободу и демократију.